

Van stervensbelang

De heroïsche onthechting van de wetenschapper

De Academische Boekengids 39, juni 2003, pp. 7.

Het frenologisch onderzoek van Franz Joseph Gall, ook wel de Sigmund Freud van de negentiende eeuw genoemd, toonde aan dat de schedel van Immanuel Kant grote uitstulpingen had op alle locaties van intellectuele activiteit, verder een paar knobbeltjes die wezen op ijdelheid, en vooral een totale afwezigheid van seksuele drift. Kant werd het prototype van de negentiende-eeuwse geleerde, een grote geest in een onderontwikkeld, ja zelfs ziekelijk lichaam. Een god onder de mensen. Want hoewel de frenologie door veel wetenschappers al in de negentiende eeuw met hoon werd overladen, vertegenwoordigde de wetenschapper voor de frenoloog het meest verheven mensentype, het verst verwijderd van de dierlijke neigingen die het motorisch apparaat van de mens beheersten.

Pas met de Romantiek werd het wetenschappelijk genie geassocieerd met een bepaald type mens, iemand die zich op fundamentele wijze onderscheidde van gewone stervelingen. En het genie had een prijs: de geniale wetenschapper moest een bovenmenselijke inspanning leveren om de geheimen van de natuur te ontsluiten. Hij leidde een leven van slapeloze nachten, ascetische onthechting en diepe concentratie, verheven boven de wereldse dingen van elke dag, onaangeroerd door de politieke conflicten van zijn tijd, de voorbijgaande modes en het onbegrip van zijn medemens. De geleerde trok zich terug uit de wereld of werd een tragische romanheld. De manische Victor Frankenstein en de ziekelijke Darwin zijn hierin elkanders evenbeeld, hoewel de laatste met nationale eer begraven werd in Westminster Abbey, en de eerste een roemloos lot onderging in het pakijns van de Noordelijke IJszee. Wat ze gemeen hebben is de grenzeloze drang hun lichaam en ziel te offeren op het altaar van de wetenschap.

De Amerikaanse literatuurhistoricus George Levine maakte een uitgebreide studie van de biografische en literaire conventies in de weergave van Victoriaanse geleerdenlevens. Hij ziet een diepere betekenis in deze heroïsche representatie: de absolute ascese die de geleerde zich oplegde beantwoordde aan een epistemologische eis van de natuurwetenschappen. Levine duidt deze epistemologie aan met het onvertaalbare *dying to know*. Om te weten, moet de wetenschapper het leven vaarwel zeggen. Elke persoonlijke voorkeur, vooringenomenheid, ja zelfs interesse moet worden uitgeschakeld om de rede haar onpersoonlijke werk te laten doen. Om kennis te verwerven, moet de wetenschapper zich onderwerpen aan de meest absolute objectiviteit, die elke persoonlijke inbreng - behalve het louter gebruik van de rede - buitenspel zet. Wetenschap is dood-ernstig.

'Om te weten, moet de wetenschapper het leven vaarwel zeggen.'

Levine plaatst het begin van deze epistemologie bij Descartes, die met zijn methodische twijfel elke persoonlijke overtuiging poogt te ondermijnen. Slechts de meest meedogenloze twijfel aan alles waarop men zijn dagelijkse zekerheden bouwt, leidt tot ware kennis van de natuur. De wetenschapper denkt niet zoals andere mensen: de wetenschappelijke rede is bovenmenselijk, intersubjectief. De wetenschapper cijfert zichzelf weg en verdwijnt effectief uit de wereld die hij met zijn wetenschap beschrijft. Hij sterft om te kunnen weten.

De band tussen wetenschappelijk onderzoek en doodsverlangen is ook al door anderen aangeduid. In de psychoanalyse is het verlangen om de toekomst te kennen en te beheersen een uiting van doodsdrijf. Levine volgt echter niet deze weg, maar analyseert de narratieve constructie van biografische notities en literaire fictie waarin de positie van de wetenschapper en zijn verlangen naar kennis aan bod komen. En dat levert een aantal interessante resultaten op. Zoals de morele dimensie in de wetenschap. De opofferingen die de wetenschapper zich moet getroosten, zijn afwijzing van elke oppervlakkige verstrooiing en het vermogen om waarheid van illusie te onderscheiden, kunnen als voorbeeld worden gesteld aan de argeloze burger, die zich op sleeptouw laat nemen door macht, mode en media. Wetenschap heeft een vormende waarde voor elke jongeling die de wereld wil ontdekken. Het zich eigen maken van de wetenschappelijke discipline is een morele imperatief geworden voor het opgroeien in een moderne samenleving.

Levine ziet nog andere consequenties. Het negatieve zelfbesef van de wetenschapper wordt nog extra bevestigd door zijn moedige bereidheid, zijn 'mannelijke' vastberadenheid om harde klappen te incasseren. De natuur is nu eenmaal niet welwillend of goed. Haar wetten zijn meedogenloos, er valt niet te onderhandelen. Zoals Freud opmerkte, bracht de moderne wetenschap de menselijke hoogmoed keer op keer een kaakslag toe: met Copernicus werd de mens uit het middelpunt van het heelal verdreven, met Darwin werd de mens zijn bijzondere status ontnomen. Voor elke mens een morele krenking, een opdoffer die hij niet gemakkelijk te boven komt. Maar de wetenschapper, die zichzelf al helemaal heeft onderworpen aan de natuur, heeft minder moeite om zich van zijn hoogmoed te ontdoen. Integendeel zelfs, de hardheid van de natuur is precies wat hij verwacht. Zij bevestigt zijn wereldbeeld. De onvermijdelijke hongersnood van Malthus, de fatale strijd om het bestaan van Darwin of de genetische

degeneratie van de eugenetici - ze maken de mens niet vrolijk. Maar de geleerde ziet hierin de ware kennis.

Levine baseert zijn analyse op teksten uit het Victoriaanse Engeland, maar de ideeën die hij ontwikkelt lijken niet beperkt tot die ene cultuur. Het is duidelijk dat de band tussen wetenschap en dood veel algemener is. Kan ook de wetenschap van de middeleeuwse monnik niet begrepen worden vanuit de combinatie van ascese en beschouwing, en geldt niet hetzelfde voor de alchemist die in zijn eenzame wetenschappelijke arbeid op zoek is naar persoonlijke zuivering door zich te onderwerpen aan de natuurlijke processen van hemellichamen en kosmische evolutie?

Zelfs in het hedendaagse beeld van wetenschap is de heroïsche onthechting van de wereld niet afwezig. Zo heeft historisch onderzoek al gewezen op de opmerkelijk levenslustige sfeer van Amerikaanse fysici na de Tweede Wereldoorlog, waarin wetenschap werd opgevat als een spel van *good old boys*, een spel dat een hardnekkige ontkenning van de morele gevolgen van de atoombom in de hand werkte. Door zich terug te trekken in een 'wereldvreemde' wereld van quarks en supersnaren, sloten zij de politieke wereld en haar morele opschudding buiten. Zo deed ook de sovjetfysicus Sakharov zijn wetenschappelijk onderzoek terwijl de politieke gevangenen van de stalinistische kampen onder zijn raam voorbij marcheerden. Kon ook in dit geval de epistemologische eis niet worden ingeroepen dat een goede natuurkundige zich beter niet inlaat met politiek activisme, op gevaar af zijn geloofwaardigheid binnen de wetenschappelijke gemeenschap te verliezen? De situatie is niet helemaal te vergelijken met de Victoriaanse geleerden, onder meer omdat de wereldvreemdheid van de moderne fysici een reactie was op een heel concrete gebeurtenis. Toch valt op hoe gemakkelijk het uittreden uit de (politieke) werkelijkheid in de wetenschappelijke epistemologie kon worden geïntegreerd. Hoe ernstiger de wetenschap, hoe legitiemer het wordt om je níét met de werkelijkheid in te laten.

Maar ongetwijfeld is het wél zo dat het Victoriaanse tijdperk meer dan ooit de 'dodelijke ernst' in de zijn cultuur heeft verwerkt. Dat zou bijvoorbeeld kunnen blijken uit de getuigenis van de schrijver Edmund Gosse in zijn veelgelezen *Father and Son* (1907), een verslag van zijn jeugd als zoon van één van de belangrijkste natuurhistorici van Engeland, Philip Henry Gosse. In dat boek beschrijft Edmund zijn vader als 'een monster', 'een vreugdeloze puritein', 'één van de meest verschrikkelijke mensen die de wereld heeft voortgebracht'. *Father and Son* heeft generaties lang het stereotiepe beeld bepaald van de Victoriaanse stugheid en strengheid. Wat Edmund zijn vader verwijt, is de onmenselijke kille beknotting van elke uiting van levenslust.

De Britse historica Ann Thwaite schetste in haar recente biografie echter een veel genuanceerder beeld van Philip Henry Gosse. Zij ziet hem als een bezielde onderzoeker, die diep geraakt werd door de schoonheid van de natuur, waarin hij de meesterlijke hand herkende van de Schepper. Zij wijst er telkens op hoe de latere portrettering van Philip door zijn zoon afwijkt van de feitelijke gebeurtenissen, zoals die kunnen worden gereconstrueerd uit persoonlijke documenten. Philip was inderdaad diepgelovig en naar het einde van zijn leven toe werd hij somber en overbezorgd om het welzijn van zijn zoon. Zijn obsessie met de strikte levenswandel die hij zijn zoon wilde opleggen, kan mogelijk in verband worden gebracht met het doodsverlangen dat de rechtlijnige wetenschapper kenmerkt. Maar in zijn wetenschappelijk werk lijkt daarvan geen spoor terug te vinden. Zijn immens populaire geschriften verraden een onverbloemd plezier in de rijkdom van de Schepping.

Het is wel veelzeggend dat Edmund na de dood van zijn vader op een zo selectieve wijze die herinneringen heeft opgeschreven die het monsterlijke beeld van de Victoriaanse opvoeding benadrukken. Was Edmund misschien méér dan zijn vader onder de invloed van de *dying-to-know* epistemologie en wilde hij zijn vader de grootste eer bewijzen door hem op deze manier af te schilderen? En misschien wilde hij zichzelf daarbij zien als slachtoffer, zodat opnieuw op hem de epistemologie van toepassing was: alleen wie de dood heeft gekend, kan komen tot dieper inzicht.

Geert Vanpaemel is hoogleraar Geschiedenis van de wetenschappen aan de Katholieke Universiteit van Leuven en bijzonder hoogleraar wetenschapsgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

In het juninummer van het Vlaamse tijdschrift *Karakter* is een uitgebreidere versie van dit artikel te lezen.

Besproken boeken:

Glimpses of the Wonderful. The Life of Philip Henry Gosse
door **Ann Thwaite**.

Uitgeverij Faber and Faber.
London 2002. 416 pag. £ 25,-

Dying to Know. Scientific Epistemology and Narrative in Victorian England
door **George Levine**.

The University of Chicago Press.

Chicago 2002. 320 pag. \$ 45,-